

NEOLİBERAL TEORİ EKSENİNDE KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ENERJİ TİCARETİ BOYUTU

EFFECTS OF GLOBALIZATION ON TURKEY'S ENERGY POLICY IN THE
AXIS OF NEO-LIBERAL THEORY: THE ENERGY TRADE PART

Yunus FURUNCU¹ – Zafer AKBAŞ²

Öz

Enerji kaynakları, dünya politikasına yön veren, hatta ülke sınırlarının yeniden çizilmesinde ciddi rol oynayan önemli bir güçtür. Çalışmada Neoliberal teori ekseninde küreselleşmenin Türkiye'nin enerji politikalarının belirlenmesine nasıl etkiler yaptığı üzerine durulmuş ve Neoliberal teorinin uluslararası aktörler arasında ticaretin öncelenmesi savının Türkiye özelinde enerji ticareti ekseninde ele alınması küreselleşmenin etkisinin saptanması bakımından en önemli dayanak kabul edilmiştir.

Çalışmada Türkiye'nin jeopolitik konumundan hareketle, enerji ticareti alanında sözü sıklıkla dile getirilen sadece bir köprü olmak değil, aynı zamanda “Merkezlerden Biri” olma ihtimalinin bulunduğu iddia edilmiştir. Bunun dayanaklarının TANAP, Türk Akımı, Irak petrolünün Türkiye üzerinden dünya piyasalarına açılması, Türkiye’de enerji borsasının oluşturulması gibi proje ve girişimler olduğu dile getirilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin enerji bağımlılığından kurtulmasıyla, ekonomik ve politik bakımdan bölgesel güç olma yolunda büyük bir imkâna sahip olacağı; bunun gerçekleşmesi halinde de bölgesel ve küresel barış ve istikrara büyük bir katkı yapacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada Türkiye üzerinden boru hatlarıyla geçerek dünya piyasalarında satışa sunulan petrol ve doğal gazın Türkiye’ye getirilmesinin oldukça düşük olduğu görülmüştür. Bu yüzden Türkiye'nin bu boru hatları projelerinde sadece geçiş ülkesi olmaması, aynı zamanda enerji projelerinin büyük ortaklarından birisi olması sonucunda Türkiye’yi enerji üssü haline geleceği; bölgesel enerji rolünü kuvvetlendireceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Küreselleşme, Enerji Güvenliği, Enerji Boru Hatları, Enerji Ticareti

JEL Sınıflandırması: Q34, Q38, Q48, L95,

Abstract

Energy is most basic element giving direction to the world of politics, redrawing of borders of the countries. In this study, within the framework of neoliberal theory, focus has been laid on to what extent globalization has an impact on determining Turkey's energy policies. Among international actors, prioritizing the trade specific to Turkey, and within the frame of energy trade' being taken into account has been considered the most important basis for determining the effects of globalization.

Within the study, with reference to geopolitical status of Turkey, the aim is, not to be a bridge as frequently has been stressed; but asserting to the possibility of being “one of the centers”. Basis for this idea can be traced in TANAP, the Turk Stream, Iraqi oil opening to the world market over Turkey to constitute projects and initiatives for Turkish Energy Market. The aim of the study is to illustrate possible opportunities for Turkey's being regional power both economically and politically shortly after getting rid of energy dependency. It has been concluded that, if this can be achieved, it will benefit to world and regional peace and stability.

In study it has been seen that oil and natural gas, passing on the pipelines throughout Turkey and is offered for sale on world markets, is very low income for Turkey. That is why, it has been concluded that Turkey is not only a transit country in this pipeline project, but also one of the major partners of energy projects. If it happens, Turkey will become energy hub, so Turkey's regional energy role will be more strength than before.

Keywords: Neoliberalism, Globalization, Energy Security, Energy Pipeline, Energy Trade

JEL Classification: Q34, Q38, Q48, L95,

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, yunus.furuncu@kocaeli.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7488-365X

² Prof.Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, zaferakbas@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9974-5576

1. Giriş

Enerji, küreselleşmeyle birlikte enerji ticareti ve kullanımı artmış ve enerji dünya politikasına yön veren, hatta sınırların çizilmesinde rol oynayan önemli bir unsur haline gelmiştir. Ülkeler sürekli, güvenli, temiz ve ucuz enerji kaynaklarını kontrol altında tutmak ve kaynak çeşitliliği yoluyla, enerji güvenliğini sağlamak zorunluluğu altındadır. Bu zorunluluk enerji üzerinden yaşanan rekabeti artırmaktadır.

Türkiye, ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleriyle, Avrupa'daki tüketici pazarları arasında jeo-stratejik bir konuma sahiptir. Bu ayrıcalıklı doğal köprü konumu Türkiye'ye enerji güvenliği bağlamında fırsatlar sunmakta ve Türkiye'nin enerji projelerinde önemli bir aktör olmasına imkân sağlamaktadır.

Hızla gelişen bir küreselleşme ile dünyada enerjiye olan bağımlılık artmış ve enerjiyi vazgeçilmez bir unsur haline getirmiştir. Bu nedenle küreselleşmenin birçok devletin politikalarını etkilediği gözlemlenmiştir. Hiç şüphesiz Türkiye enerji politikaları da bu gelişmelerden fazlasıyla etkilenmiştir.

Küreselleşmenin en önemli boyutunu teknolojik gelişmeler oluşturmaktadır. Küreselleşme, sanayileşme, kentleşme, makineleşme, iletişim ve ulaşım araç ve olanaklarının artması gibi nedenlerle Türkiye'nin enerji ihtiyacını artmıştır. Bu duruma nüfus artışı ve üretim şekillerinin değişmesi de eklenince enerji üzerinden yaşanan rekabet artmaktadır. Ayrıca ekonomik gelişmişlik düzeyiyle enerjiye olan ihtiyaç arasında da doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Türkiye dünyada büyüme hızı yüksek olan ülkelerden biridir. Bahsedilen bütün bu faktörler doğrudan veya dolaylı olarak küreselleşme sürecinde olan ve dünya ile entegre hale gelmeye devam eden Türkiye'nin enerji ihtiyacını artırmaktadır. Türkiye, söz konusu ihtiyacı karşılamak amacıyla enerji ticaretine önem vermekte; enerji çeşitliliği, enerji projeleri, enerji borsası ve enerjide merkez ülkelerden biri olmak gibi politikalarla daha müreffeh ve daha istikrarlı bir bölgesel aktör olmaya çalışmaktadır.

Çalışmada küreselleşme olgusunun teorik zemini oluşturan neoliberalizm hakkında bilgi verildikten sonra Türkiye'nin enerji politikalarına değinilmiştir. Enerji ticaretinin, enerji politikaları ekseninde Türkiye'nin ekonomik ve politik istikrarına katma değeri yüksek enerji projelerine önem vermesi sonucunda büyük bir katkı yapacağı savunulmuştur.

2. KÜRESELLEŞME, NEOLİBERALİZM VE ENERJİ BOYUTU

Küreselleşme, insan yaşamının devamını sağlayan temel gıda ürünlerinden enerji alanına kadar birçok insan aktivitesini dolaylı ya da doğrudan etkilemektedir. Küreselleşme yeni bir olgu olmamasına karşın; ulaşımın, bilgi ve iletişim teknolojisinin büyük ölçeklerde gelişmesinden etkilenmiştir. Bununla birlikte küreselleşmenin arka plandaki konsepti farklı olduğu için küreselleşmenin sadece bir tanımının yapılması zor ve problemlidir (Akbaş, Babahanoğlu ve Çaylı, 2016: 90). İletişim ve ulaşım araçlarının dünyayı küçük bir köy hâline getirmiş olduğu modern hayatta kelebek etkisi çok daha hızlı yayılmaktadır. Ortadoğu'da görünürde Arap Baharı'yla başlayan ama daha derininde büyük enerji rekabeti ve mücadelesinin sebep olduğu iç çatışmalar, Avrupa'ya yönelik büyük mülteci göç dalgalarına sebep küreselleşme olgusu uluslararası göç, güvenlik ve enerji ticareti başta olmak üzere hayatın tüm alanlarında yoğun hissedilmektedir (Aydın, 2018a:130-143).

Küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda birtakım ortak değerlerin ülke sınırlarını aşarak, dünya çapında yayılmasını ifade eder (Bayraç, 2003: 46). Başka ifadeyle siyasal, ekonomi, askeri ve kültürel alanlarda, başlangıçta çağdaş toplumsal yaşamın tüm yönlerinde, dünya çapında bağımlılığın hızlanması, artması, derinleşmesi ve genişlemesi olarak da ifade edilmektedir (Held, 2006: 163). Küreselleşme; ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik alanda bazı olguların yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında

yayılmasını sağlayan bir düzeni ve bu suretle de bireyler, toplumlar, uluslararası ilişkilerde kökten ve yapısal değişikliklere neden olan bir süreci de ifade etmektedir (Rezan, 2002: 95).

Teknoloji devriminin en önemli özelliği siyasal, ekonomik, toplumsal, bireysel, evrensel her türlü bilginin veri alışverişinin süre ve maliyetlerindeki azalmayı sağlamış olmasıdır. Bunun ekonomik karşılığı ise sistem kullanıcılarına karlılık olarak geri dönmesidir. Öte yandan, gelişen teknolojik olanaklar, işletmelere buldukları ülkelerin dışında pek çok pazara zahmetsizce erişilmesine de imkân vermiştir. Özellikle e-ticaret ve tele-alışveriş sistemini kullanmakta olan işletmeler satış ve pazarlama faaliyetlerinin tamamını telefon ve internet aracılığıyla geliştirmekte olduğundan, düşük maliyetlere katlanarak karlar elde edilebilmektedir (Çelik, 2012: 27).

18. ve 19. yüzyıllarda dünyada hâkim olan Avrupa merkezli jeopolitik güç dengesi Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında tarihte ilk kez Avrupa dışına bir güç merkezi olan ABD'ye doğru geçiş göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde ise iki kutuplu olan küresel sistem günümüzde çok kutuplu hale gelmiş, oluşan çok kutuplu sistemde jeopolitik ve jeostratejik ağırlık merkezi kısmen Atlantik Bölgesi'nden Pasifik Bölgesi'ne doğru geçiş göstermektedir. Jeopolitik ağırlık merkezindeki değişimlerle tarihin her döneminde büyük bir çekim merkezi olmuş Avrasya sahip olduğu enerji kaynakları ve enerji taşıma güzergâhlarıyla küresel jeopolitikte çok stratejik bir noktaya gelmiş durumdadır.

Yakın zamanda en kritik ve stratejik enerji kaynağı konumuna gelen petrolün üretimi, uluslararası şirket ve devletlerin ekonomik ve siyasal bir yarış alanı haline dönüşmüştür. 1950'den sonra büyük bir üretici olan ABD, kendi kaynaklarını aşırı tüketme yerine Venezuela ve Meksika gibi coğrafi açıdan kendisine yakın petrol ihracatçısı ülkeler Orta Doğu ülkelerinden tedarik etme yolunu tercih etmiştir.

Sanayi Devriminden itibaren özellikle Avrupa'da üretim biçiminde yaşanan değişimler toplum üzerinde sosyal ve iktisadi dönüşümlere yol açmıştır. Sanayi Devriminin dinsel, siyasal, bilimsel ve felsefi içerikler taşıyan düşünsel nedenleri başta olmak üzere; hızlı nüfus artışı, tarımda yaşanan gelişmeler, yaşam düzeyinde görülen yükseliş ve bunlara bağlı olarak üretim biçiminde yaşanan değişimler ve enerjiye olan bağımlılık toplumun ekonomik olarak yeniden örgütlenmesine sağlamıştır (Tanilli, 1999: 27). Bu örgütlenme içinde fabrika şehirlerinin yükselişi, yoksulların oturduğu varoşların ortaya çıkışı, çocukların çalışma saatleri, belirli işçi gruplarının düşük ücretleri ve sanayide tekelleşme gibi olgular, daha çok Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan olgulardır. Ancak bu ticari toplumda üretimde karmaşık makinelerin ve fabrikaların kullanılmaya başlanmasıyla kendi yasalarına göre işleyen piyasa kaçınılmaz olmuş ve piyasa ekonomisinde hammadde ve enerji ihtiyacı dış politikayı yönlendiren başlıca nedenler haline gelmiştir (Polanyi, 2007: 82).

Dünya, 1990'lı yıllarda Doğu Blokunun çökmesiyle neoliberal politikaların hızla yayılmasına şahit olmuştur. *Laissez faire laissez passer* anlayışı ön plana çıkan düşünce özgürlüğünü, basın özgürlüğünü ve serbest ticareti savunan politikaları ön plana çıkarmıştır (Yayla, 2008: 16). Soğuk Savaş sonrası süreçte askeri güç üzerine inşa olmuş; devletin yegane aktör olduğu klasik güvenlik anlayışı yerine liberal güvelik anlayışı basta olmak üzere feminist, konstrüktivist, post-kolonist, insani güvenlik anlayışı ve bilimsel çalışmalarda insan ve doğanın merkezde olduğu, uluslararası örgütlerin önemli aktör olduğu yeni paradigmalara ortaya çıkmıştır. Bu yeni süreç askeri güçten ziyade eğitimin, teknolojinin, ekonominin, temel hak ve hürriyetlerin esas alındığı yeni bir döneme işaret etmektedir (Aydın, 2018b:115-129).

Bu yeni dönemde ekonomi yaklaşımında yaşanan bu köklü değişimler, sınırların yabancı saldırılara karşı askeri “önlemlerle savunulması anlamına gelen klasik güvenlik anlayışının da terk edilmesini gerektirmiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta

aslında güvenlik yaklaşımında yaşanan temel değişimlerin; Sovyet Blokunun çökmesinden değil ekonomi ve üretim modelinde yaşanan neoliberal değişimden kaynaklandığıdır (Castells, 2003: 35).

ABD'nin 1980'lerde başlattığı neoliberal değişimin dünya düzeni ile ilgili üç temel amacı vardır. Birincisi, kapitalist ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarını ve sınıf ilişkilerini yeniden düzenlemek; ikincisi uluslararası ilişkileri gelişmiş azgelişmiş ya da merkez ve çevre ülkeler çerçevesi üzerine oturarak neoliberal bağlamda yeniden yapılandırmak; üçüncüsü ise birbirine eklenmiş bir dünya pazarı oluşturmaktır.

Küreselleşmenin iktisadi ideolojisi olarak ortaya çıkan ve temel esprisini, devletin ekonomide; üretici, tüketici, dağıtıcı ve düzenleyici olmaktan çıkmasını, kamusal hizmetlerin özel sektöre bırakılmasını ve aynı zamanda politik gücün yerel otoriteler ve sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşılmasını salık veren neoliberalizm, günümüz dünyasının adeta ekonomi politikası haline gelmiştir (Duman, 2011: 688). Neoliberal yaklaşım çerçevesinde devletin ekonomik yaşama müdahalesinin sınırlandırılması, pazara yönelik tüm dinamiklerin desteklenmesi, uluslararası alanda malların ve sermayenin serbest dolaşımı savunulmakta, toplumsal etkinlik yerini bireysel etkinliğe bırakmaktadır (Öztürk, 2007: 44).

Küreselleşme bu yeni dönemde ise çokuluslu şirketler sayıca artmış, ekonomik ve politik yönden güçlenmiştir. Bunun sonucu olarak karşılıklı ekonomik ilişkilerin neden olduğu çok taraflı bağımlılık, askeri saldırı riskini de azaltmıştır. Bu nedenle artık ulusal güvenlik anlayışı “dış saldırılara karşı ulusal sınırları korumaya yönelik askeri önlemler ve tehdit algılamaları” yerine; ekonomik kapasite ve üretkenlik ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır (Ripsman, 2005: 206). Piyasa ekonomisinin küresel egemenliği ile birlikte algılanan tehditler de farklılaşmış ve ekonomi, gıda, sağlık, çevre, etnik, kültürel ve politik konular güvenlik politikalarını yönlendirmeye başlamıştır (Newman, 2001: 247).

Malların ve hizmetlerin serbestçe dolaşımı için uluslararası alanda politik, ekonomik ve kültürel eşgüdümün sağlanarak dünya piyasalarının tek tip bir yapıya bürünmesi yani ülkeler arasında ekonomik, siyasal ve kültürel engellerin kaldırılması gerekmektedir (Shin, 2000: 19). Bu nedenle tüm dünya piyasalarının ekonomik ve politik olarak bir birine eklenmesi küreselleşme projelerinin iktisadi boyutunu oluşturmaktadır.

Yatırım serbestisi ya da özgürlüğü ise bölgesel farklılıkların avantaja dönüştürülerek sermaye birikiminin artırılması için kullanılan yöntem ve taleplerden biridir. Zaten bir bölgesel sistem içinde aşırı birikim, sermayenin değerini düşüreceğinden ya makul bir gelecekte dolaşıma tekrar katılması için uzun süreli yatırımlara dönüştürülmesi ya da başka yerlerde yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar ve olanaklar açmak yoluyla mekânsal olarak yer değiştirmesi gerekir. Bu anlamda hareket kolaylığını sağlamak için doğrudan yabancı yatırımların önündeki engellerin kaldırılması önemlidir (Harvey, 2004: 23).

Klare'e (2008: 14-31) göre yeni dönemde, devletleri enerji fazlası ve enerji açığı olanlar diye iki kategoriye ayırmak mümkündür. Eski düzende bir devletin küresel hiyerarşideki sıralaması nükleer savaş başlığı sayısı, deniz gücü veya askeri personel sayısı ile belirlenmekteydi. Yeni düzende ise devletlerarası güç hiyerarşisinin tayininde sahip olunan petrol/doğal gaz rezerv miktarı ve/veya enerji kaynaklarının satın alma veya edinme kabiliyeti gibi unsurlar gittikçe önem kazanmaktadır. Küresel enerji düzeni temel bir değişimden geçmekte, bu durum sadece oyunun kurallarını değil, oyunun kendisini ve oyuncularını da değiştirmektedir.

Avrupa Birliği (AB), dünyada enerji tüketiminde %25'lik paya sahip ABD'nin ardından %16'lık bir oranla ikinci en büyük enerji tüketicisi konumundadır. Özellikle fosil yakıtlar bakımından hem rezerv hem de kaynak açısından yeterli bir potansiyele sahip

olmayan AB, bugünkü enerji tüketiminin %59'unu ithalatla karşılamaktadır. AB'nin gelecek 20–30 yıl içinde enerji tüketimi için % 70 oranında ithalata bağımlı hale gelecektir. Petrolde ise dışa bağımlılık oranı ilgili tarihlerde %90 seviyesine ulaşacaktır (Alkin ve Atman, 2006: 184).

Dünyadaki enerji kaynakları ile ilgili tek problem, enerji kaynaklarının eşit olmayan dağılımı değildir. Dünya nüfusu ve enerji arasındaki dengenin bozulmuş olması ve enerji kaynaklarının kullanımına bağlı çevre sorunları da diğer önemli problemlerdir. Dünya nüfusu ile enerji talebi artışı arasında, nüfus ile enerjinin kullanımı ve çeşitliliği hususunda bir takım farklılıklar söz konusudur. Örneğin; 1950'den günümüze dünya nüfusu yaklaşık 2,5 kat artmış iken, enerji talebi 6 kat artmıştır. Aynı şekilde 6,9 milyarlık dünya nüfusunun yaklaşık 2,5 milyarı halen odun, bitki ve hayvan atıkları gibi ticari olmayan enerji kaynaklarına bağımlı olarak yaşamaktadır. Bugün 1,6 milyar insana elektrik ulaşamazken, gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen elektriğin, gelişmekte olan ülkelere göre 7 kat fazla olduğu bilinmektedir. Diğer bir deyişle dünya nüfusunun yaklaşık % 20'sini teşkil eden gelişmiş ülkelerin enerji tüketimleri, dünyadaki toplam enerji tüketiminin yaklaşık % 60'ını oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki 5 milyar insan, toplam enerji arzının geriye kalan % 40'lük dilimini tüketmektedir. Bu durum enerji tüketiminin ve enerjiye ulaşabilmenin küresel boyuttaki eşitsizliğini ortaya koymaktadır (Akbulut, 2008: 132).

British Petroleum (BP) 2006 verilerine göre dünyada tüketilen birincil enerjinin yaklaşık %35,8'i petrol, % 28,4'ü kömür, % 23,7'si doğal gaz, % 5,8'i nükleer ve % 6,3'ü hidrolik enerjiden karşılanmıştır. Dünya enerji ihtiyacının 2030 yılına kadar % 55 oranında artacağı öngörülmektedir. Bu ihtiyacın karşılanmasında petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtların 2005'te % 81 olan payının 2030'da % 82'ye çıkacağı, bunda 2005'de % 35 olan petrolün payının 2030'da % 32'ye düşeceği ancak talepteki genel büyümenin; dünyanın yıllık petrol ihtiyacında ortalama % 1,3'lük artışa neden olacağı tahmin edilmektedir. Bu durumda; 2006 yılında 84,7 milyon varil/gün olan üretim düzeyinin % 37'lik bir artışla 2030 yılında 116 milyon varil/gün ulaşması beklenmektedir (IEA, 2007: 73-79). Dünya enerji ihtiyacındaki artışın karşılanmasında 2005 yılında % 21 (2.854 milyar m³) olan doğal gazın payının ortalama % 2,31'lik artışla 2030'da % 22'ye (4.779 milyar m³) ulaşacağı hesaplanmaktadır (IEA, 2007: 85). Bu nedenle dönem içerisinde doğal gaza olan talep petrole oranla daha büyük oranda gerçekleşecektir.

3. KÜRESELLEŞMENİN ENERJİ POLİTİKALARINA ETKİLERİ

Günümüzde enerji ihtiyacı tüm dünyada nüfusa paralel olarak artmakta, ekonomik ve sosyal gelişmenin en önemli faktörleri arasında yer almaktadır. Bu yönüyle kuşkusuz en fazla talep gören girdilerin başında yer alan enerji diğer sektör ürünlerinden farklı olarak toplumsal yaşamın sürekliliği için gerekli olan süreçler içerisinde vazgeçilemez bir girdidir. Bu yönüyle enerji ülkelerin ulusal ve uluslararası güvenliklerinin vazgeçilemez bir unsuru olmaktadır (Babahanoğlu, 2018: 526; Bayrakçı, Babahanoğlu ve Örselli, 2017: 10). Enerji politikası, genel ekonomi politikasının uzantısıdır. Enerji ile ilgili kararlar, genel ekonomi politikası amaçlarına ulaşılması açısından da önemli olmaktadır. Günümüzde ülkelerin enerji politikaları çok boyutlu ve karmaşık bir hale gelmiştir.

AB içinde enerji politikalarına ilişkin birkaç yıllık çerçeve planları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu planlar vasıtasıyla her üye ülke için enerji etkinliğinin artırılması, ithalat bağımlılığının azaltılması, yerli enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması ve yeni enerji teknolojilerinin teşviki açısından ortak görevler belirlenmiştir (Bayraç, 2009: 123). Bu doğrultuda, AB'nin enerji politikasının üç temel üzerine tesis edildiği söylenebilir. Bunlar, enerji arz güvenliği, çevrenin korunması ve rekabet ortamının sağlanmasıdır (Harrop, 2000: 185). Bu üç temel ilke çerçevesinde AB üyesi devletler, enerji kaynakları içerisinde doğal

gazın, nükleer enerjinin ve yenilenebilir kaynakların payını artıracak, kömürün payını ise muhafaza edecektir (Bayraç, 2009: 123). AB'nin enerji politikalarında özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji teminine ilişkin yöntem ve araçların geliştirilmesi ve bu kaynaklardan çok daha etkin bir şekilde yararlanılması gerekliliği vurgulanmaktadır (Eniş, 2002: 312).

Avrupa Birliği'nin enerji politikalarının çevresel boyutuna yön veren metinlerden biri Kyoto Protokolü'dür. AB'nin Kyoto Protokolü'ndeki hedefi 2008-2012 yılları arasında sera gazı salınımlarını 1990 düzeylerine göre %8 oranında azaltmaktır. Ancak mevcut politikalarla bu hedefin tutturulamayacağı anlaşıldı, bu amaca yönelik olarak 2000 yılında "Avrupa İklim Değişikliği Programı (ECCP)" oluşturulmuştur (Türkeş ve Kılıç, 2004: 1).

Küresel ekonomik ortamda yoğun ekonomik akışlar aynı zamanda devletleri küresel çapta rekabete zorlamaktadır. Küreselleşme aynı zamanda dünya çapındaki gelişmeleri ve sorunları da küresel çapta düşünmemize neden olmaktadır. Bu süreç özellikle enerji politikaları gibi konularda da kendini göstermektedir. Geçmişteki sorunlar sadece bir devletin kendi sınırları içinde yaşanırken ve kendi çözebileceği sorunlar gibi görünürken günümüzde birden çok ülkenin işbirliğini gerekli kılmaktadır. Enerji politikalarında da küreselleşmenin etkileri söz konusudur. Örneğin, Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara açılması için son on yılda petrol-boru hatları gündeme gelmiştir. Konunun küreselleşme ile ilgili boyutu ise, söz konusu boru hatlarının birden çok ülkenin sınırlarından geçmesi zorunluluğu sebebiyle aralarında sorunlar bulunan devletleri bile iş birliğine gitmektedir. Ülkeler küresel enerji pazarlarında politik olarak söz söylemek ve bu süreçten yararlanmak için politikalarını ilgili süreçle uyumlu hale getirmektedirler (Pamir, 2006: 80-83).

Dünya enerji kaynakları bakımından en önemli olan bölgeler Türkiye'nin çevresindedir. Ortadoğu, Hazar ve Karadeniz gibi bölgelerde yer alan devletlerden İran, Irak, Suudi Arabistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi ülkelerin sahip olduğu enerji kaynakları üzerinde, büyük güçler olan diyebileceğimiz ABD, Rusya, Avrupa Birliği ve Çin büyük bir rekabet içindedir (Akbaş, 2009: 20). Bu rekabet küresel ölçekte etkide bulunmaktadır.

3.1. Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği kavramı, enerji üretim, iletim ve dağıtım sistemlerinin alt yapısına yönelik olası terörist saldırılarından, yatırım eksikliklerinin doğuracağı kesintilere, kasırgaların doğuracağı engellerden ambargolara, grevlerden lokavtlara, iç savaştan işgale kadar birçok olasılığın birlikte değerlendirilmesini gerektiren bir kavramdır. Bu nedenle enerji politikaları ve arz güvenliği gibi konularda yapılan değerlendirmelerde enerji kaynaklarının coğrafi dağılımlarından, maliyetlerine, taşıma yollarından talep artış eğilimlerine, büyük tüketicilerin ithalat bağımlılıklarından bu kaynakları temin edebilmek için geliştirilen askeri doktrinlere kadar birçok konunun birlikte ele alınabilmesi gerekmektedir (Pamir, 2006: 53).

Avrupa Komisyonu enerji güvenliği kavramını stratejik stokların korunması veya ekonomik şartlar için yeterli olmayan ulusal kaynakların yetersizliği yüzünden gelecekte önemli oranda sorun teşkil edecek enerji ihtiyacına karşı, ulaşılabilir ve istikrarlı dış kaynakları sağlama becerisi olarak tanımlamıştır. ABD Ulusal Enerji Stratejisi'nde enerji güvenliği için aşağıdaki kavramlar üzerinde durulmuştur (Uğurlu, 2009).

- Küresel enerji politikaları, küresel ekonomik büyümeyi güvence altına alacak biçimde tasarlanmalıdır,
- Enerji güvenliği konusu, dış politika ve ekonominin birinci önceliği olmalıdır,

- Enerji kaynakları ve başta boru hatları olmak üzere taşıma hatları güvenlik altına alınmalıdır,
- Enerji kaynakları ülkeler bazında çeşitlendirilmeli ve bağımlılık dengesi korunmalıdır.

Küresel güç merkezlerinin önem verdiği nokta, enerji kaynaklarının bulunduğu yerlerin ve stratejik ticari geçiş noktalarının kontrolüdür. Dünya petrol tüketiminin hızla artması ve petrol taşımacılığının büyük bölümünün deniz yoluyla olması sebebiyle petrol taşıma güzergâhlarındaki boğazların ve bu boğazlara hükmeden ülkelerin önemleri bir kat daha artmaktadır (Sevim, 2012: 4387).

4. KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE ENERJİ POLİTİKALARINA ETKİLERİ

1980 yılından itibaren siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda giderek yoğunlaşan küreselleşmeler baş göstermiştir. Diğer taraftan dış ticaret rejiminin ve finansal piyasaların serbestleştirilmesiyle reform süreçleri başlamıştır. AB'ye üyelik çalışmaları, Gümrük Birliği'nin 1996 yılı başında yürürlüğe girmesi, 2001 krizi ve sonrasında uygulanan yapısal reform programları gibi uygulamalar, Türkiye için küreselleşmenin her alana yayıldığını ve özellikle dış ticarete temel bir dönüşüme yol açtığını söylemek mümkündür (Adıgüzel, 2013: 7).

Türkiye için küreselleşme hareketlerinin dalgalanmalar göstermesinin nedenleri arasında krizler de yer alır. Çünkü dünyada oluşmuş ve oluşmakta olan sermayenin kısa vadeli karlar ve rantlar elde etmek için ülke ekonomilerine giriş ve çıkışları büyük dalgalanmalar meydana getirmektedir. Bunun sonucunda da kısa vadeli sermaye hareketlerinin anlık atak ve geri çekilmelerinden kaynaklanan finansal kaynaklı ekonomik krizler yaşanır. Doğal olarak da dünya ekonomisi incelendiğinde ortalama her on dokuz aya bir kriz düştüğü görülür. Türkiye de benzer şekilde küresel karakterli finansal krizlerle karşı karşıya kalmış, diğer ülkelerde yaşanan krizlerden de belli oranlarda etkilenmiştir (Akdiş, 2002: 1).

Enerji jeopolitiğinin birincil basamağı kaynak coğrafyasıdır. Kaynaklar, küresel ölçekte farklı bölgelerde bulunmaktadır. Ancak enerji jeopolitiği açısından önem arz eden kaynak coğrafyası, küresel düzeydeki talebi karşılama kapasitesine sahip rezerv büyüklüklerinden oluşmaktadır. Yeni rezervler devreye girdikçe söz konusu rezervlerin devreye girdikleri bölgelere göre enerji jeopolitiği de güncellenmektedir. Bu sebeple enerji jeopolitiği ağırlıklı olarak petrol, kömür doğal gaz rezerv bölgeleri, söz konusu kaynakların taşınmasında kullanılan transport coğrafyası ve ilgili enerji kaynaklarının talep coğrafyasına odaklanmaktadır (Yıldız, 2013: 6). Mevcut enerji kaynaklarının kullanım ve planlanmasında en çok enerji tüketen ülkeler etkilenmekte, bunların başında da ABD, AB ülkeleri Çin ve Rusya gibi ülkeler gelmektedir.

Türkiye-İran hattını kullanamayan ABD, Türkmenistan'ın petrol ve doğal gazından yararlanabilmenin tek yolunu iç istikrara kavuşturulacak olan Afganistan üzerinden Pakistan'a ve Hint Okyanus'una ulaştırılacak boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi olarak görmektedir (İşcan, 2002: 103). Öte yandan Çin ve Hindistan gibi yeni yükselen ekonomik güçlerin enerji açıklarını tamamlayarak Asya piyasasına ulaşan Rusya, doğu-batı ve kuzey-güney liderliğine soyunmuştur (Şahin, 2006: 97). ABD, Orta Doğu, Kafkasya ve kısmen Orta Asya enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olduğundan Türkiye üzerinden AB ülkelerini denetlemek istemiştir (Connor, 2007: 388).

Yeni jeopolitik yapı eskiye göre daha dinamik hale gelmiş ve bunun sonucunda jeopolitik değişimler daha da hızlanmıştır. Jeopolitik değişimlerin en fazla yaşandığı alan enerji jeopolitiğidir. Bunun en önemli sebebi enerji kaynaklarının rezerv durumuyla ilgili

gelişmeler, enerji oyunundaki büyük oyuncuların enerji taleplerindeki hızlı değişimler ve yeni enerji teknolojileridir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi ülkelerin enerji taleplerindeki değişimler ve petrol rezervlerinin yüksek olduğu Ortadoğu da yaşanan Arap Baharı gibi yapısal değişimler, enerji jeopolitiğinin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur (Sevim, 2012: 4380).

4.1. Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği

Enerji jeopolitiği, sadece enerji kaynaklarının bulunduğu alanları değil, enerji ile ilgili arz-talep ilişkisinin çevrelediği tüm coğrafi unsurları kapsamaktadır. Bu nedenle enerji jeopolitiği, küresel jeopolitiğin tüm gelişmelerini de içermektedir (Demir, 2010: 25).

Türkiye, ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleriyle, Avrupa'daki tüketici pazarları arasında jeo-stratejik bir konuma sahiptir. Bu ayrıcalıklı doğal köprü konumu Türkiye'ye enerji güvenliği bağlamında fırsatlar sağlamakta, aynı zamanda sorumluluklar da yüklemektedir.

Türkiye'nin kendine özgü jeo-stratejik konumu, ekonomi alanında da önemli sonuçları beraberinde getirmektedir. Bu durum, kendini özellikle enerji alanında göstermektedir. Dünyanın enerji kaynakları bakımından en zengin olduğu bölgelere komşu olan Türkiye, petrol ve doğal gaz rezervlerinin Doğu-Batı istikametinde taşınması konusunda iktisadi açıdan en kısa ve en az maliyetli güzergâhı sunmaktadır. Türkiye'nin katkılarıyla Doğu-Batı Enerji Koridoru Projesi'nin gerçekleştirilmesi, bölgesel olduğu kadar küresel anlamda da ekonomik sonuçlar doğuracaktır (Bayar, 2008: 34).

Günümüz deniz trafiğinde stratejik olarak kabul edilen ve herhangi bir nedenle kapanması halinde uluslararası enerji güvenliğine büyük zarar verecek potansiyele sahip altı düğüm noktası bulunmaktadır. Bu düğüm noktaları, Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Süveyş Kanalı, Bab el-Mendeb Boğazı, İstanbul-Çanakkale Boğazları ve Panama Kanalıdır. İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlamaktadır. İstanbul Boğazı, 17 deniz mili ve Çanakkale Boğazı da 38 deniz mili uzunluğa sahiptir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki günlük ortalama ham petrol hareketliliği 3 milyon varil civarındadır (Sevim, 2012: 4388).

Türkiye, jeostratejik konumu ve enerji kaynakları koridoru üzerinde bulunuyor olması nedeniyle uluslararası rekabete dahil olmuş ve bu nedenle de çeşitli fırsatlar ve tehditlerle karşılaşmıştır. Türkiye jeostratejik ve jeopolitik konumu ve tarihsel ve kültürel özellikleri nedeniyle enerji arz edicisi ülkelerle çeşitli düzeylerde ilişkiler kurma olanağına sahiptir. Türkiye, izleyeceği rasyonel ve çok taraflı politikalarla gerek Türkiye ve gerekse bölge için çok büyük siyasal ve ekonomik sonuçlar elde edebilir. Bu sonuçlar da bir takım olası tehditlerin ortadan kaldırılması ve doğacak fırsatlardan en iyi şekilde yararlanılması şeklinde ortaya çıkabilir (Akbaş ve Karadağ, 2010: 46).

Rusya, Norveç ve Cezayir'den sonra doğal gazda Avrupa'nın dördüncü ana arteri olma hedefini güden Türkiye, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde, üretici ve tüketici ülkeler arasında güvenilir bir transit ülke rolünü üstlenme ve dinamik bir enerji terminali konumu edinme yönünde de girişimlerde bulunmaktadır. Doğu-Batı ekseninde ülkemiz üzerinden geçmesi ve Hazar havzasının yanı sıra Ortadoğu doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya sevk etmesi öngörülen boru hatları, Güney Avrupa Doğal Gaz Ringi kısa adıyla Güney Gaz Koridoru kapsamında değerlendirilmektedir. Avrupa'nın enerji çeşitliliği çabalarının temelinde bu çerçevede ön plana çıkan projeler ile Türkiye, Yunanistan ve İtalya'nın Güney Gaz Koridoru kapsamında şebekelerinin birbirlerine bağlanması da yatmaktadır (Dış İlişkiler Bakanlığı, 2015).

4.2. Türkiye'nin Enerji Ticareti

Dünyadaki günlük petrol tüketiminin yaklaşık % 3,7'sinin Türk Boğazları yoluyla taşınması nedeniyle Türk Boğazlarının ayrı bir önemi vardır. İstanbul Boğazı'ndan geçen petrol ve petrol ürünlerinin miktarı 1996 yılında 60 milyon ton olurken, 2008 yılında olağanüstü bir artışla 150 milyon tonu aşmıştır. Bu rakamın önümüzdeki dönemde, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e ulaştırılması beklenen petrol ve büyük miktarlardaki Rus petrolüyle yaklaşık 190-200 milyon tonu bulacağı tahmin edilmektedir. Planlanmakta olan diğer projelerin tamamlanmasıyla, küresel petrol sevkiyatının yaklaşık % 6-7'sinin Türkiye üzerinden geçeceği ve Ceyhan'ın önemli bir enerji merkezi olacağı ve Doğu Akdeniz'de en büyük petrol terminaline dönüşeceği öngörülmektedir. Türkiye bu noktada enerji geçiş yolu olmakla sınırlı kalmayıp, uluslararası enerji ticaretinin yapılabileceği bir "Hub" yolunda ilerlemesi gerekmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hatları ile Bakü-Tiflis Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ile bu konumunu sürdüren Türkiye, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ile bu rolünü güçlendirmeyi hedeflenmektedir (Dış İlişkiler Bakanlığı, 2015).

Türkiye, dünya hidrokarbon rezervlerinin yüzde 70'inden fazlasına sahip olan Hazar Havzası, Orta Doğu ve Güney Akdeniz ülkelerine komşudur. Türkiye, bu önemli avantajını, hem söz konusu kaynaklardan enerji ihtiyacının bir kısmını karşılayarak hem de bu zengin kaynakları dünya pazarlarına ulaştıracak boru hattı projeleri geliştirerek en üst düzeyde değerlendirmek istiyor.

Türkiye'den geçen 2 bin 373 kilometre uzunluğundaki uluslararası petrol boru hatlarıyla 2012 yılında yaklaşık 385 milyar varil petrol taşınmıştır.

Tablo 1: BOTAŞ Boru Hatlarıyla Doğal Gaz Alım Sözleşmeleri

Mevcut Anlaşma Ülkeleri	(milyar ³ /yıl)	İmzalanma Tarihi	Durumu	Bitiş Tarihi
İran	9,6	1996	Devrede	2026
Rusya Fed. (Karadeniz)	16	1997	Devrede	2025
Rusya Fed. (Batı)	4	1998	Devrede	2021
Türkmenistan	15,6	1999	-	-
Azerbaycan (Faz-I)	6,6	2001	Devrede	2021
Azerbaycan (Faz-II)	6	2011	Devrede	2032

Kaynak: BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/index.asp> (Erişim Tarihi: 20.09.2015).

Türkiye'nin boru hatlarıyla ithal ettiği doğal gazın % 58'i Rusya, % 19,2'si İran, % 9,3'ü Azerbaycan'dan yapmaktadır. % 13,5'i LNG yoluyla Nijerya, Cezayir ve spot piyasalardan ithal etmektedir (EPDK, 2013: 20). Türkiye toplam enerji tüketiminin yaklaşık %90'ı petrol, doğal gaz ve kömürden sağlanmakta olup büyük ölçüde ithalata dayanmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yapılan derlemeye göre Türkiye'nin ithal enerji faturası küresel krizin etkisiyle ekonomide ciddi bir daralma yaşanan 2009 yılında 29,9 milyar ABD Doları'na gerilemiştir. Krizden çıkış yılı olan 2010'da hızla büyüyen bu rakam 38,5 milyar Doları'na ulaşmış, 2011 yılında ise hızlı bir artış göstererek 54,10 milyar Doları olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında ise 55,92 milyar ABD Doları olarak gerçekleşen toplam enerji ithalatında 60,10 milyar ABD Doları olan 2012 yılı gerçekleşme rakamıyla kıyaslandığında %7 oranında azalma meydana gelmiştir (BOTAŞ, 2013: 16).

BTC Boru Hattı'ndan 2013 yılında yaklaşık 250 milyon varil petrol taşımından Türkiye 137 milyon dolar gelir elde etmiştir. Türkiye-İrak Ham Petrol Boru Hattından yaklaşık 100 milyon varil petrol taşımından ise 109 milyon dolar elde edilmiştir (BOTAŞ, 2013: 20). Böylece iki hattan 2013 yılında taşıma ve işletme bedeli karşılığında 246 milyon dolar alınmıştır. Bu rakamı 2013 yılında Türkiye'nin enerji faturası olarak ödediği 55,92 milyar ile karşılaştırdığımızda oldukça düşük kalmaktadır. Doğal gaz boru hatlarına gelince Türkiye bu hatlardan sadece kendi tüketimi için gaz ithal etmektedir. En büyük üç tedarikçi ülkelerden boru hattıyla sırayla 26,2 milyon sm³ Rusya'dan, 8,7 milyon sm³ İran'dan, 4,2 milyon sm³ Azerbaycan doğal gaz ithal edilmiştir (EPDK, Doğal Gaz Raporu, 2013). Bu ithalat karşılığında 1 sm³ gaz bedeli olarak Rusya'ya 429 dolar, İran'a 507 dolar, Azerbaycan'a ise 349 dolardan ödeme yapılmıştır. Doğal gaz alım kontratlarında fiyat çok değişken olduğu görülmektedir. Türkiye'nin enerji üssü olarak ön plana çıkmasıyla fiyatları kendi lehine değiştirebileceği düşünülürse enerji faturası şimdiki miktarların çok altına düşeceği ön görülmektedir.

4.2.1. Boru Hatlarıyla Yapılan Enerji Ticareti

İrak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı anlaşmanın hükümlerine göre 19 Mart 2010 tarihinde dolmuştur. Ancak iki ülke arasındaki işbirliğinin devamını sağlayabilmek için tekrar bir anlaşmaya varılmış, boru hattının devamlılığı korunmuştur. 19 Eylül 2010'da Bağdat'ta imzalanan anlaşma ile koşullar iyileşmiş ve Türkiye ile Irak arasındaki boru hattından petrolün nakliyatı 15 yıllığına Türkiye'ye verilmiştir (TBMM, 2010).

İrak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı Sistemi, Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarından elde edilen ham petrolü Ceyhan Yumurtalık Deniz Terminali'ne ulaştırılmaktadır. İki hattan oluşan sistemin yıllık taşıma kapasitesi yaklaşık 71 milyon tona karşılık gelmektedir. Sistemin 579 kilometrelik kısmı Irak, 1297 kilometrelik kısmı ise Türkiye'de bulunmaktadır. Sistemin toplam uzunluğu 1876 kilometreye ulaşmaktadır. 2014 yılında bu hattan 7,6 milyon ton (55,9 milyon varil) ham petrol taşınmıştır (BOTAŞ, 2015). Anlaşma metninde taşıma kapasiteleri ve varil başına fiyat belirlenmiş olup, 2010 yılı için 22 milyon ton, 2011 yılı için 27 milyon ton, 2012 yılı için 32 milyon ton ve 2013 yılı için 35 milyon ton petrol akışı için anlaşmaya varılmıştır. Boru hattının mevcut taşıma kapasitesi 70,9 milyon tondur.2010 yılında Türkiye'ye varil başına 1.18 dolar ödenmişken, zamanla bu fiyat azalmış ve 2013 yılında varil başına 1.09 dolar olarak ödenmiştir (TBMM, 2010).

Hazar petrolünü İstanbul ve Çanakkale boğazlarındaki mevcut yoğun tanker trafiğini artırmadan güvenli bir şekilde dünya pazarlarına sunan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'nın uzunluğu 443 km'lik kısmı Azerbaycan'da, 249 km'lik kısmı Gürcistan'da ve 1076 km'lik kısmı Türkiye'de olmak üzere toplam 1768 km'yi buluyor. BTC Ham Petrol Boru hattı, Azerbaycan'ın Bakü şehri yakınındaki Sangaçal Terminali'nden başlayıp, Gürcistan'dan geçerek Türkiye'nin Akdeniz kıyısında yer alan Ceyhan Terminali'nde son bulmaktadır. Hat günlük 1 milyon varil taşıma kapasitesine sahip bulunmaktadır. Hattın taşıyacağı petrolden, yüklenecek her varil başına, ilk 16 yıl için 55 cent, bunu izleyen 24 yıl içinse, varil başına 80 cent ücret alınmak üzere anlaşmaya varılmıştır. Bu ücret, taşıma, depolama ve yükleme faaliyetleri ile gemi yanaştırma ve yükleme nezaretçiliğini ve her türlü işletme ve bakım hizmetleri ile yedek parça ve işletme masraflarını kapsamaktadır. Türkiye'nin bu Proje'den geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri karşılığında taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1-16. yıllar arasında 140 ile başlayıp 200 milyon dolara ulaşan 17-40. yıllar arasında ise 200 ile başlayıp 300 milyon dolar civarına çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir (BTC, 2015)

Türkiye adına TPAO, üretici şirketlerin oluşturduğu AIOC konsorsiyumunda paya sahiptir. Böylece, geçiş hakkından kaynaklanacak ek gelir imkânının yanında, Türkiye hisse

sahibi olduğu yatırımlardan da kazanç sağlama gibi önemli bir avantaja sahip olacaktır. Açık ki Proje, sadece sahalardaki Türkiye'nin payı açısından değil, hat yapılırken teçhizat, malzeme ve işçilik gibi, Türk özel sektörü için yeni iş ve ek istihdam imkânları yaratarak Türk ekonomisine katkıda bulunmaktadır. BTC'den 2006 yılında devreye girdiğinden bu yana 1,8 milyar varil petrol taşınmıştır. Projede TPAO'nun yüzde 6,5 hissesi bulunmaktadır. Türkiye hattan bugüne kadar 12 milyar dolarlık gelir elde etmiştir. TPAO'nun da % 6.53 hissesinin bulunduğu 1,2 milyon v/g kapasiteli Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattından 2013 yılında yaklaşık 685.000 v/g'lük Azeri ve Türkmen petrolü Ceyhan'a ulaştırılmıştır ve buradan dünya pazarlarına taşınmıştır (TPAO, 2015).

TPAO'nun % 9 hissesine sahip olduğu Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattından 2013 yılında yaklaşık 5 milyar m³'lük doğal gaz Azerbaycan/Şah Deniz doğal gazı taşınmıştır. BTE boru hattının doğal gaz taşıma kapasitesinin yıllık 20 milyar m³'e çıkarılması için çalışmalar devam etmektedir (TPAO, 2013).

Irak-Türkiye ham petrol boru hattı ise sabotajlar nedeniyle 1,4 milyon v/g'lük kapasitesinin çok altında faaliyet göstermiş ve ortalama olarak 153.000 v/g'lük ham petrol taşımıştır. Türkiye Petrolleri'nin % 19 hissesine sahip olduğu Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattından 2014 yılında 9,8 milyar m³'lük Azerbaycan/Şah Deniz doğal gazı taşınmıştır. BTE boru hattının doğal gaz taşıma kapasitesinin yıllık 20 milyar m³'e çıkarılması için çalışmalar devam etmektedir (TPAO, 2013).

4.3. XXI. Yüzyılda Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Geleceğe Dair Projeler

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) tarafından Türkiye'nin enerji politikası; ülke enerji ihtiyacının amaçlanan ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek, sosyal kalkınma hamlelerini destekleyecek ve yönlendirecek şekilde, zamanında, yeterli, güvenilir, ekonomik koşullarda ve çevresel etkileri de göz önüne alınarak sağlanması olarak belirlenmiştir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile sahip olduğu enerji kaynaklarının çeşitliliği ve miktarı enerji politikalarını etkilemektedir. Bu kapsamda ülkeler açısından enerji güvenliği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada yaşanan ekonomik ve siyasal krizler enerji sektöründe yaşanan gelişmeler ile birlikte düşünüldüğünde Türkiye'nin enerji politikalarını revize etmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Babahanoğlu, 2017: 404). Bu kapsamda Türkiye'de enerji güvenliğini geliştiren ve Türkiye'yi doğu ile batı arasında önemli bir enerji koridoru yapmayı öngören petrol ve doğal gaz geçiş boru hattı projeleri tamamlanmaktadır. Türkiye içi doğal gaz altyapısının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için yatırımlara hızla devam edilmektedir.

Enerji ithal eden Türkiye'nin düşünülen projeler hayata geçtiğinde boru hatlarından hem transit ücreti alacak hem de doğal gazı daha ucuza temin edecektir. Böylece Türkiye'nin, doğu-batı ve kuzey güney yönünde enerji liderliğine soyunan Rusya, küresel dünya liderliğini korumaya çalışan ABD ve enerji kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı olan AB ülkelerine karşı daha dikkatli politikalar belirlemesi gerekmektedir. Türkiye'nin stratejik konumu, Türkiye'yi, Avrupa'ya petrol ve doğal gaz taşınması için geçit bir ülke haline getirmektedir. Enerji projelerindeki önemli konumundan dolayı Türkiye bölgenin enerji merkezi olabilir.

Rusya Federasyonu ile imzalanan Mavi Akım Projesi, Türkiye'yi bu ülkeye bağımlı hale getirmiş ve 2006 yılında 31 milyar metre küp gaz satın alınmıştır (BP, 2008). Buna karşın Rusya, Türkiye'nin enerji açısından transit bir ülke olmasını istememiş, bu nedenle Nabucco Projesi hayata geçememiştir. Rusya'nın Karadeniz altından geçecek 900 km uzunluğundaki Güney Akım Projesini gündeme gelmiş ama AB ambargosundan dolayı gerçekleşmemiştir. Öte yandan ise ABD, İran ambargosu yüzünden Türkmenistan gazını Afganistan- Pakistan ve Hindistan Limanlarından dünyaya ulaştırmayı planlamış ve

Türkiye'yi dışarıda bırakmıştır. Görüldüğü gibi ortak bir anlaşma platformu olmayan projeler hayata geçememektedir.

Türk enerji sektörünün Avrupa müktesebatına uyumu yönünde de önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Elektrik Piyasası Kanununu, Gaz Piyasası Kanunu, Petrol Piyasası Kanunu ve Yenilenebilir Enerji Kanunu örnek olarak gösterilebilir. Bu kanunların her biri AB tarafından hazırlanan İlerleme Raporlarına istinaden çıkarılmıştır.

Orta Asya ve Azeri doğal gaz arzını da kapsayan Rusya'dan, Avrupa'ya yapılan gaz ihracının 112 milyar metre küpten 244 milyar metre küpe ulaşacağı tahmin edilmiştir. Azerbaycan ve Irak'tan sağlanacak gaz en uygun taşıma yolu Türkiye olduğu belirtilmekte ve ortak anlaşma platformları oluşturularak Türkiye'den AB ülkelerine yeni boru hattı projeleri oluşturula bilinir.

Türkiye'nin son zamanlarda enerji alanında attığı adımlar ülkenin bir enerji koridoru mu yoksa bir enerji merkezi mi olacağı konusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda ilgili uzmanların belirttiği en önemli husus, TANAP ve sonrasında açıklanan Türk Akımı'yla birlikte Türkiye'nin yeni bir enerji merkezi olma özelliğinin ön planda olduğudur (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 6). Uçak krizi sonrası Rusya ile Türk Akımı projesi belirsiz bir şekilde ortada kalmıştır.

Türkiye Avrupa'nın dördüncü enerji arteri olma iddiasındadır. Bu katkının görece büyüklüğünü tayin edecek faktörlerden birincisi NATO ittifak-İçi tartışmalardır. İkincisi ise Ankara'nın Rus enerji kaynaklarına bağımlı olan ulusal enerji güvenliği stratejisiyle NATO'nun yeni rolünün gerektirdiği öncelikler arasında ne derece özdeşlik bulacağıdır. Bu husus, daha geniş bir perspektiften alınırsa, 2008 Gürcistan Savaşı'nın jeopolitik hatlarını yeniden biçimlendirdiği Geniş Karadeniz Bölgesinde ve Arap Baharı'nın istikrarsızlaştırdığı Ortadoğu'da, gerek Türkiye ile ittifak arasındaki bağlaşıklığa gerekse de bizatihi NATO gibi güvenlik hizmeti veren bir kuruluşun geleceğine büyük oranda etki edecektir (İşeri ve Dilek, 2012: 229).

Bölgeyle ilgili geliştirilen tüm uluslararası projelerde belirleyici bir tutumla rol almaya çalışan Türkiye, kendisini enerji alanında bir aktör olarak kabul ettirmek için gayret etmektedir. Özellikle petrol ve doğal gazın kaynak ülkelerden kaynakları yetersiz ithalata bağımlı Batılı ülkelere taşınmasını hedefleyen boru hattı projeleri, karşılıklı bağımlılığa vurgu yapan bugünkü Türkiye dış politikasında destek bulmaktadır.

Türkiye'nin enerji üssü olma sürecinde topraklarını sadece transit yolu olarak kullanılmasına izin vermemeli aynı zamanda işin ticaret kısmında da yer alması gerekmektedir. Türkiye'nin enerji şirketlerinden olan BOTAŞ ve TPAO'nun, arama üretim ve boru hattı çalışmalarında birlikte çalışmaları önem arz etmektedir. Bu anlamda bu iki şirketin Gazprom ve SOCAR benzeri tek bir şirket yapılanmasına gitmesi ve Türkiye adına yapılacak olan enerji anlaşmalarında masadaki yerlerini alması gerekir. Türkiye'nin enerji transit ülke olması, doğu ile batıyı birleştirmesi, enerji transit üssü olması ve Türkiye'nin enerjide bölgesel bir aktör haline gelmesi için bu dönemde önemli fırsatlar doğmuştur. Bu amaçla da kurulan Enerji Borsası dikkatlerin Türkiye üzerine çekilmesine neden olacaktır (Karagöl ve Kaya, 2014: 34).

TANAP, Türkiye ve Avrupa'nın doğal gaz arzına, Azerbaycan Şah Deniz-2 sahası ve ilave kaynaklardan doğal gaz tedarikiyle büyük katkı sağlayacaktır. Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasında gerçekleştirilen doğal gaz üretimi, Şahdeniz Konsorsiyumu tarafından yapılmaktadır. Konsorsiyumunda; % 28,8 BP, % 19 TPAO, % 16,7 SOCAR, % 15,5 Statoil, % 10 Total, % 10 Lukoil hisse sahibidir (Rzayeva, 2015: 15). Anlaşıldığı gibi BP'den sonra en büyük ortak Türkiye'dir.

Giriş noktası Azerbaycan, Türkiye sınırı Türkgözü girişi olan 56 inçlik hattın, Avrupa'ya çıkış noktası Yunanistan sınırlarının olması planlanmaktadır. TANAP için öngörülen 4 aşamanın ilki 2018'de ilk gaz akışıyla gerçekleşecek. 2020'de yıllık 16 milyar metreküp olacak kapasitenin, 2023'te 23 milyar metreküp, 2026'da ise 31 milyar metreküp seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir. Türkiye Ulusal İletim Hattı'nın batı girişini besleyerek, batı bölgesi arz güvenliğini kuvvetlendirecek olan TANAP, Türkiye ve Avrupa için tanımlanmış doğal gaz kapasitesiyle arz güvenliğini desteklerken, Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal gaz kaynaklarının yeni pazarlara ulaştırılması gibi büyük kazanımları da beraberinde getirmektedir (BOTAŞ, 2016). Bununla birlikte enerji kaynaklarına sahip ülkelere yakın olmasıyla elde ettiği jeostratejik konumunu uzun yıllar iyi değerlendiremeyen Türkiye, TANAP ile birlikte bölgesel enerji merkezi olma yolunda önemli bir adım atmış bulunmaktadır.

İmzaların atılması sonrasında Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin enerji arz güvenliğinin sağlanması ve arz çeşitliliği yaratılması bakımından büyük önem taşıyan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nde ortaklık payları; Güney Gaz Koridoru Şirketi (SGC) % 58, BOTAŞ % 30 ve BP % 12 olarak şekillenmiştir. Uzun dönemde projenin taşıyacağı gaz miktarının 31 milyar m³'e çıkarılması planlanmaktadır (TPAO, Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2013)

Türk Akımı dış politikadaki stratejik değerinin yanı sıra Türkiye'nin artan enerji talebine karşılık verecek olması yönüyle de önem arz etmektedir. Çok yönlü bir dış politika geliştiren ve coğrafi konumunun farkında olan Türkiye'nin enerji alanındaki önceliklerine bakıldığında ilk olarak, enerjinin güvenli ve uygun bir fiyat seviyesinden temin edilmesi gelmektedir. İkinci olarak ise, enerji merkezi olma yolunda atılan adımlara ek olarak enerji transferinde ticari hub olabilmek önem taşımaktadır. Konumu gereği piyasasında toplanacak olan enerji kaynaklarının başka pazarlara ulaştırılmasında güvenli bir liman olabilmek Türkiye'nin enerji politikasının öncelikleri arasında gelmektedir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015). Bu önceliklerin göz önüne alınmasıyla atılacak adımlar ileride Türkiye'ye önemli kazanımlar sağlayacaktır. Bu tanımlamayla birlikte Türk Akımı kapsamında Avrupa'ya taşınacak doğal gazda Türkiye'ye verilecek olan 15 milyar metreküp doğal gaz, son yıllarda artan enerji talebinin karşılanması adına önemli bir adım olacaktır. Türkiye'nin 2014 yılındaki doğal gaz tüketim miktarının 48,6 milyar metreküp olduğu göz önüne alındığında projenin Türkiye'nin doğal gaz kullanımına yapacağı katkı daha net görülmektedir (BP, 2008). Uçak düşürme krizinden sonra proje belirsiz hale gelmiştir. Rus tarafı projeyi rafa kaldırmamış ve planları arasında olduğunu dile getirmişlerdir. Bahsi geçen boru hattı projeleri dışında, Türkiye'ye Irak ve Doğu Akdeniz gibi farklı doğal gaz kaynak ülke ve bölgelerden doğal gaz tedarik etmek üzere çeşitli projeler gündemdedir. Bu projelerin hayata geçmesi, gerek Türkiye'nin artan gaz ihtiyacının karşılanmasını temin etmek gerekse de enerji ticaretinde hub olma hedefi doğrultusunda büyük önem taşımaktadır (TPAO, 2013).

İran kanıtlanmış dünya ham petrol rezervinin %10'unu ve dünya doğal gaz rezervlerinin %17'sine sahip olmasına rağmen uygulanan ambargo nedeniyle petrol ve doğal gaz üretimi oldukça düşüktür. Doğal gaz rezervleri 2013 yılı itibariyle 33,8 trilyon metreküp olarak belirlenmiştir (EIA, 2015: 1). Ambargonun 2015 yılı sonu itibariyle kalması sonucu bu rezervlerin dünya piyasalarına ulaşması için Türkiye stratejik bir öneme sahiptir. İran doğal gazının Türkiye üzerinden boru hatlarıyla taşınmasının diğer alternatiflere göre daha kârlı olduğu bilinmektedir. Uygun şartlar oluşması durumunda İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ulaşma ihtimali ortaya çıkacaktır. Doğal gaz kaynaklarının Türkiye üzerinden geçerek Avrupa pazarlarına ulaşması Türkiye'yi Avrupa'nın artan enerji ihtiyacını karşılamada önemli bir ülke konumuna getireceği görülmektedir (Macit ve Ertem, 2013: 10).

Planlanacak enerji projelerinde Türkiye'nin ana ortaklardan biri olması hem Türkiye'nin enerji üssü olmasına hem de enerji faturalarının aşağılara çekilmesine yardımcı olacaktır.

SONUÇ

Dünyada sanayileşmenin ve kentleşmenin hızlı gelişimi, büyük nüfus artışları, yeni teknolojilerin kullanıma soktuğu makine ve araç çeşitlenmesi gibi faktörlerden kaynaklanan artan enerji gereksinimi, Türkiye'nin kısıtlı kaynaklarıyla karşılanamamakta; enerji üretimi ve tüketimi arasındaki açık hızla büyümektedir. Bununla birlikte benzer şartlar, Avrupa Birliği için de geçerlidir. AB'nin enerji ihtiyacı, Rusya'ya olan bağımlılık, Rusya'nın enerji kaynakları üzerinden bölgede önemli bir güç olmak istemesi gibi nedenler düşünüldüğünde, Türkiye'nin enerji konusunda "hub" olması, AB için de önem arz etmektedir.

Türkiye'de kurulmuş olan enerji borsası ilk etapta spot ve türev piyasada sadece elektrik ticaretinin yapıldığı bir borsadır. Bununla birlikte orta veya uzun vadede doğal gaz ve petrol piyasalarının da devreye sokulması büyük önem arz etmektedir. Burada özellikle doğal gaz piyasası anlamında Türkiye, bulunduğu coğrafi konum ve son yıllarda Güney Gaz Koridoru kapsamında geliştirilen projeler itibarıyla, çok büyük bir potansiyele sahip bulunmaktadır. Enerji borsası bu bağlamda Türkiye'nin boru hatlarının geçtiği, enerji koridoru olan bir ülke olmakla kalmayıp, aynı zamanda alıcı ve satıcıların bulunduğu, *enerjiyi fiyatlayan bir ülke* olmasına katkıda bulunacaktır. Böylece Türkiye hem ekonomik, hem siyasal ve hatta kültürel olarak bölgenin önemli aktörlerinden biri olabilecektir. Türkiye'nin artan jeo-politik önemi, bölgede aktif rol oynaması ve enerji ihtiyacını uzun vadede garanti altına alması ise bu pozisyona gelmesinde önemli bir avantaj sağlayacaktır. Türkiye çevresinde yaşanan Suriye eksenli gelişmeler, Türkiye'nin bölgesel önemini artırmaktadır. Rusya'nın Soğuk Savaş dönemi tutumuna benzer politikalar izlemesi bu konumu ve bu konumun ekonomik ve politik kritikliğine katkı yapmaktadır.

1737

Türkiye, enerji üreticisi olan ülkeler ile enerji tüketicisi olan ülkeler arasında stratejik bir öneme sahiptir. İran, Irak ve Azerbaycan gibi petrol ve gaz üreticisi ülkeler, Türkiye üzerinden AB pazarına en ekonomik şekilde ulaşabilirler. Özellikle TANAP projesinin güzergâhına bu ülkelerden de yeni doğal gaz boru hattı bağlantıları düşünüldüğünde; Türkiye önemli bir enerji üssü olabilecektir. Türkiye'nin enerji üssü olmasını sağlayacak olan projelere Türkiye'nin transit ülke olarak değil, önemli bir enerji aktörü olarak katılması, enerji alanında söz sahibi olması açısından büyük önem arz etmektedir ve Türkiye bu alana dar konumunu gün geçtikçe güçlendirmektedir. Irak-Türkiye ham petrol taşımacılığı ve BTE ham petrol taşımacılığından Türkiye'nin taşıma maliyeti olarak varil başına elde ettiği kazanım oldukça düşüktür. BTC Boru hattından 2013 yılında yaklaşık 250 milyon varil petrol taşımasından Türkiye 137 milyon dolar gelir elde etmiştir. Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Hattı'ndan yaklaşık 100 milyon varil petrol taşımasından ise 109 milyon dolar elde edilmiştir. 2013 yılında bu iki boru hattından iletim ve bakım bedeli olarak elde edilen gelir varil başına satış miktarının % 1'in altında kaldığı görülmektedir. Türkiye bu yüzden enerji projelerine sadece boru hattı iletim ve bakımcısı olarak değil büyük ortak olarak katılmalı ve projelerin yönetici aktörlerinden biri olmalıdır. Enerji alanında, enerji merkezi olma ve uluslararası enerji yatırımlarına partner olarak katılma gibi, Türkiye'nin uluslararası enerji piyasalarına güçlü bir aktör olarak entegre olmasına katkı sağlayacak doğal gaz ve petrol boru hatları projelerinde rol alması gerektiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada, Türkiye'nin Rusya, İran, Irak, Suriye gibi yakın çevresinde yaşanan gelişmelerle birlikte anılan aktörlerin ekonomik ve politik tutumları nedeniyle politik öneminin daha da arttığı; aynı zamanda Türk Akımı, TANAP, Irak petrolünün Batıya aktarımı gibi büyük projelere asli ortak katılmaya başlaması; enerji diplomasisine özel önem vermesi; Suudi Arabistan ve Katar gibi aktörlerle son dönemde kurduğu iyi ve stratejik

işbirlikleri ile ilişkiler; TPAO aracılığıyla artık yurt dışında da enerji arama-tarama ve çıkarma faaliyetlerine başlaması; enerji borsasını kurmak suretiyle enerji fiyatlandırılmasında rol üstlenmesi gibi gelişmelerin Türkiye’yi enerjide bir merkez ülke/hub olma konumuna doğru yönelttiği sonucuna ulaşılmıştır. Politik tutumu, dış politikadaki ilkeleri dikkate alındığında enerjide merkez ülke olma potansiyeli oldukça güçlenen Türkiye’nin bu durumunun bölgesel ve küresel barış ve istikrara büyük bir olumlu katkı yapacağı da değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2013) “Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”. Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 35, 1-20.
- Akbaş, Z., (2010) “Küresel Ekonomik Krizlerin Önemini Artırdığı Enerji Kaynakları Üzerinden Yaşanan Rekabetin Uluslararası İlişkilere Etkisi”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi Ve Siyaset Kongresi-1: Küresel Krizler Ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı, , Edt. Ali Koçyiğit ve Diğerleri, Malatya.
- Akbaş, Z., Babahanoğlu, V., Çaylı, Ş. (2016) Kapitalist Küreselleşmenin Ortadoğu’da Sosyo-Ekonomik ve Politik Alana Etkileri: İstikrar ve Kalkınma İçin Fırsat Mı Tehdit Mi?, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, 86-108.
- Akbaş, Z., ve Karadağ, A. (2010) Enerji Kaynaklarının Stratejik Önemi Uluslararası Güvenliğe ve Türk Dış Politikasına Yansımaları ve Türkiye Açısından Fırsatlar ve Tehditler, Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Enerji Sektörü Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar, 43-64.
- Akbulut, G. (2008) Küresel Değişimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 32 (1), 117-137.
- Akdiş, M. (2002) Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye: Finansal Krizler-Beklentiler, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Dergisi, 7(26), 1-45.
- Alkın, K., ve Atman, S., (2006) Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın no: 2006-48, İstanbul
- Aydın, E. (2018a) “Avrupa’da Radikal Sağ: Özgürlük Partisi (FPÖ) Haider Dönemi Avusturya Örneği”, Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar III, Ed. Silvius Stanciu ve Diğerleri, IJOPEC Publication, Londra.
- Aydın, E. (2018b) “Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı ile Genişleyen ve Derinleşen Güvenlik Yaklaşımının Karşılaştırılması”, Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar III, Ed. Silvius Stanciu ve Diğerleri, IJOPEC Publication, Londra.
- Babahanoğlu, V. (2017) Kamu Politikası Bağlamında İran Ve Türkiye Enerji Politikalarının Karşılaştırılması: İşbirliğine Yönelik Fırsat Ve Engeller Üzerinden Bir Değerlendirme, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 57, 404-417.
- Babahanoğlu, V. (2018) Türkiye’nin Enerji Politikalarının İncelenmesi: Kamu Politikası Analizi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 83, 525-538.
- Bayar, F. (2008) Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye, Uluslararası Ekonomi Sorunları Dergisi, Sayı:32, 25-34,
- Bayraç H.N. (2009) Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 116-142.

- Bayraç, H. N. (2003) Yeni Ekonominin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (1), 41-62
- Bayrakçı, E., Babahanoğlu, V., ve Örselli, E. (2017) Energy Outlook Of Turkey As A Public Policy Field And Analysis Of Energy Policy, 6th World Congress of Administrative and Political Sciences Abstracts Books, Barcelona, Spain, 10.
- BOTAŞ (2013), Sektör Raporu 2013, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FSektör_Raporu_BOTAS_2013.pdf (Erişim Tarihi:22.10.2015)BOTAŞ (2015) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, (Erişim Tarihi: 20.09.2015).
- BOTAŞ (2015) <http://www.botas-ahk.gov.tr/tr/proje/tanap-projesi.aspx> (Erişim Tarihi: 30.10.2015)
- BP (2008) Statistical Review of World Energy, https://www.ief.org/_resources/files/events/bp-statistical-review-of-world-energy-june-2008/bp-statistical-review-of-world-energy-june-2008-presentation.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2015)
- BP (2015) Statistical Review of World Energy, <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 01.11.2015)BTC (2015) <http://www.btc.com.tr/proje.html>, (Erişim Tarihi: 30.10.2015)
- Castells, M. (2003) The Power of Identity, Malden: Blackwell Pub.
- Connor, D.W. (2007) A Russia That Can Say “No”? Communist and Post-Communist Studies, 383-391.
- Çelik, H. (2012) Küreselleşme Sürecinde Kimlik Tartışmaları Ve Medyanın Rolü: Kosova Örneği”. Global Media Journal 2(4), 22-42.
- Çomak, H. (2011) Dünya Jeopolitiğinde Türkiye, İstanbul: Hiperlink Yayınları
- Demir, F. (2010) Enerji Oyunu, İstanbul: Ayrım Yayınları
- Duman, M. (2011) Neoliberal Küreselleşmenin Zaferi, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8 (1), 2011, 667-700.
- EIA (2015), “Iran”, http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf(Erişim Tarihi: 30.10.2015)
- Eniş, A. (2002) Enerji Politikaları ile Yerli, Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları, EMO Enerji Raporu, 295-324.
- EPDK (2013) Doğal gaz Sektör Raporu 2013, http://www3.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Dpd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2015)
- EurActiv (2015) Political Concerns Mar Turkish Stream Project, <http://www.euractiv.com/sections/energy/political-concerns-mar-turkish-stream-project-312815>
- Harrop, J. (2000) The Political Economy of Integration in the Europe-an Union, Edward Elgar, Third Edition, Cheltenham
- Harvey, D. (2004) Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, Praksis, (çeviren, E.Mehmet Dinçer), Sayı. 11, 23–48.

- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., ve Perraton, J., (2006) Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür. Küreselleşme Okumaları, (Çev.: İsmail Aktar, Ed.: Kudret Bülbül), Ankara: Kadim Yayınları
- IEA (2008) International Energy Agency, World Energy Outlook, Paris, http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebiste/2008-1994/weo_2007.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2015)
- İşcan, İ. H. (2002) Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye, Avrasya Etütleri, Sayı:22, 87-117.
- İşeri, E. Dilek, O. (2012) Yeni Enerji jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları, Akademik Bakış Dergisi, 5 (10).
- Karagöl, E. T., ve Kızılkaya, M., (2015) Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı, http://file.setav.org/Files/Pdf/20150707142655_105_perspektif.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2015)
- Karagöl, E., ve Kaya S., (2014), “Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru”, SETA Analiz, Sayı. 108.Kaygusuz, Ö. (2007) Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti, Mülkiye Dergisi, 31 (255) 137-153.
- Klare, M. T. (2008) Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy, New York: Metropolitan Books
- Macit, F., ve Ertem, C. (2013) Türkiye’de Enerji Borsası, Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi.
- MFA (2015) http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 20.09.2015).
- Newman, E. (2001) Human Security and Constructivism, International Studies Perspectives, Oxford: Blackwell Publishers.
- Öğütçü, M. (2010) Turkey and the Changing Dynamics of World Energy: Towards Cleaner and Smarter Energy
- Öztürk, N. (2007) Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına Ekonomide Devletin Değişen Rolü, Ankara: Palme Yayıncılık
- Pamir, N. (2006) ABD, AB, Rusya ve Çin’in Stratejilerinin Türkiye’ye Etkileri, Sempozyum: Türkiye’nin Enerji Stratejisi Ne Olmalıdır? (26-27 Ocak 2006), İstanbul: Harp Akademileri Basımevi
- Polanyi, K. (2007) Büyük Dönüşüm, (Çev. Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım.
- Ripsman, N. (2005) Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis, International Studies Review, Oxford: Blackwell Pub.
- Rzayeva, G. (2015) The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives, OIES Research Associate.
- Sabah, E., Mart, U., ve Çelik, M. S., (2002) 1970-2000 Yılları Arası Türkiye’nin Birincil Enerji Tüketiminde Kömürün Yeri, Madencilik, 41 (2), 31-42.
- Salvatore, D. (2007) International Economics. New York: Wiley.

- Sevim, C. (2012) Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği, Journal of Yasar University, 26 (7), 4378-4391
- Shin, D.M. (2000) Economic Policy and Social Policy: Policy-Linkages in Era of Globalisation, International Journal of Social Welfare, UK: Blackwell Publisher
- Şahin, A. (2006) Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri İçerisinde Enerjinin Yeri ve Önemi, Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu (26 Nisan 2006), (iç.), Ed.: Atilla Sandıklı ve Hasret D. Bilgin, İstanbul: TASAM Yayıncılık
- Tanilli, S.(1999) Yüzyılların Gerçeği ve Mirası (IV. ve V. Cilt), İstanbul: Adam Yayınları
- Tatlıdil, R. (2002) Küreselleşmenin Türk Ekonomisine Etkileri, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE-SAREM Başkanlığı
- TBMM (2010) Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanakları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/988), Yasama Yılı:5, Dönem:23, 10 Aralık 2010, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.09.2015)
- TPAO (2013) <http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/2013-YILI-HAM-PETROL-VE-DOGAL-GAZ-SEKTOR-RAPORU.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2015)
- TPAO (2015) Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/imaj/HP_DG_SEKTOR_RPR_040515.pdf (Erişim Tarihi: 15.09.2015)
- Türkeş, M., ve Kılıç G., (2004) Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliği Politikaları ve Önlemleri, Çevre, Bilim ve Teknoloji, Teknik Dergi, Sayı. 2, 35-52.
- Uğurlu, Ö. (2009) Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları, İstanbul: Örgün Yayınevi
- Yayla. A. (2008) Liberalizm, Ankara: Liberte Yayınları
- Yıldız, D. (2015) “Yeni Enerji Jeopolitiği ve LNG”, Rapor No:13 http://topraksuenerji.org/New_energy_geopolitics_and_LNG.pdf, (Erişim Tarihi: 19.11.2015)